

УДК 821.111+821.161.2-091

*Галина Мазоха
(м. Переяслав-Хмельницький)*

ПОЛІФОНІЗМ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА РИСА В ЖАНРОВІЙ СТРУКТУРІ ЕПІСТОЛЯРІЮ П.-Б. ШЕЛЛІ ТА В. СТУСА (компаративний аспект)

У статті розкривається поняття поліфонізму й основних засобів його вираження. Описується позиція поліфонізму в епістолярній спадщині англійського романтика П.-Б. Шеллі й українського поета В. Стуса. Обґрунтовується теза про те, що поліфонія, як одна з складових діалогічної структури кореспонденції, нерозривно з ним пов'язана. Зазначається, що в листах П.-Б. Шеллі й В. Стуса поліфонізм проявляється в співіснуванні голосів авторів, адресатів й третіх осіб, про яких йдеться в кореспонденції. Доводиться, що співвідношення останніх може бути різним.

Ключові слова: епістолярій, кореспонденція, адресат, адресант, епістола, літературний процес.

В статье раскрывается понятие полифонизма и основных средств его выражения. Описывается позиция полифонизма в эпистолярном наследии английского романтика П.-Б. Шелли и украинского поэта В. Стуса. Обосновывается тезис о том, что полифония, как одна из составляющих диалогической структуры корреспонденции, неразрывно с ним связана. Отмечается, что в письмах П.-Б. Шелли и В. Стуса полифонизм проявляется в сосуществовании голосов авторов, адресатов и третьих лиц, о которых идет речь в корреспонденции. Доказывается, что соотношение последних может быть различным.

Ключевые слова: эпистолярій, корреспонденция, адресат, адресант, эпистола, литературный процесс.

The article deals with a notion of polyphonies and main devices of its depiction. The position of polyphonies in epistolary legacy of English novelist P.B. Shelley and Ukrainian poet V. Stus is outlined in the article. The thesis about connection of polyphonies as one of the segments of dialogism structure of correspondence was highlighted. It was mentioned that polyphonies in the letters of P.B. Shelley and V. Stus appearing in coexistence of authors' voices, addresses and third persons. It was proved, that correlation of mentioned stuff could be different.

Key words: epistolary, correspondence, addressee, addresser, epistole, literary process.

Для осмислення історичного шляху західноєвропейської та вітчизняної літератур, їхньої специфіки й усього багатства проявів

та потенційних можливостей, відкриття й дослідження епістолярію майстрів художнього слова має неабияке значення, як свідчення особисте, «зсередины» найменш підвладне кон'юнктурі й диктатові ситуацій, вільне від цензури, «не тільки зовнішньої, а й внутрішньої [7, с. 13]». Відтак кореспонденція має здатність компенсувати різного роду документальні лакуни, руйнувати стереотипи, верифікувати міфи, свідчити правду про авторів, адресатів, оточення й добу.

До вивчення епістолярного доробку як західноєвропейських, так і вітчизняних майстрів художнього слова зверталися М. Алексєєв, С. Апт, Л. Баткін, Н. Д'яконова, О. Єліна, О. Єлістратова, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Ж. Ляхова, С. Скварчинська та ін. Однак поліфонізм приватних кореспонденцій, як об'єкт естетичної обсервації, ще й до сьогодні залишається поза межами наукових зацікавлень дослідників. Відтак розгляд питання про існування різних точок зору в структурі листа, функціонування внутрішньої і зовнішньої точок зору в епістолах нерозривно пов'язане з проблемою їх поліфонізму.

Поліфонізм із грецької – багатоголосся, багатозвуччя «засноване на одночасному гармонійному поєднанні та розвитку рівноправних самостійних мелодійних ліній, один із найважливіших виражальних засобів у музиці та поезії [8, с. 561]». Останній свого часу викликав значне зацікавлення у романтиків. Поліфонізм як поняття розробляв М. Бахтін. Слушним визнаємо концепт дослідника, який стверджував, що поліфонічний тип художнього мислення найяскравіше втілений у романах Ф. Достоевського [2]. Про поліфонію в епістолярній формі йдеться в його праці «Проблеми поетики Достоевського», в якій об'єктом наукових студій став епістолярний роман «Бідні люди» [2, с. 112–113]. Однак у приватних кореспонденціях поліфонізм має свої особливості.

Оскільки адресат у листах займає особливу позицію, то залучення його до оповіді й максимальне висвітлення його поглядів у структурі листа є визначальним. Як зауважує В. Халізов, «співвіднесеність і зміна носіїв мовлення, а також ракурсів бачення

ними оточуючих і самих себе... незмінно актуалізується в тих випадках, коли у творах наявні різномовність і багатоголосся, коли автором фіксується різноманітна манера мовлення й відбиті в них типи свідомості [13, с. 237]». Це стосується й жанру листа, який являє собою «не тільки окрему репліку, а одночасно й модель усього діалогу в цілому [11, с. 214]». Б. Успенський, який проблему «поглядів співрозмовників» розглядає як основну в композиції епістоли, зазначає, що «в аспекті процесу комунікації ми можемо трактувати твір як повідомлення автора, як відправника повідомлення й читача, як адресата повідомлення [12, с. 160]». Безперечно, лист є власне тим жанром, де означені категорії наявні. В епістолярних текстах можна розрізнити позицію автора (відправника), читача (адресата) і, врешті, позицію третьої особи, про яку йдеться в листі. Їх співвідношення може бути різним, але завжди залежатиме від волі автора епістоли й від того, кому вона адресована. Відтак у кореспонденціях, як і в будь-якому іншому мистецькому творі, може проявлятися як зовнішня, так і внутрішня позиція автора, а також цілком ймовірним є їх поєднання. При цьому принципово важливим є залучення позиції адресата до структури епістоли. У листах автор під час розповіді може займати внутрішню і зовнішню позицію щодо описуваних подій і тих, про кого йдеться в кореспонденції.

І. Паперно, обґрунтовуючи поліфонізм листів відзначає, що «самостійність чужого слова в листі, неможливість поєднання кількох точок зору – тобто поліфонізм епістоли можна вважати одним із основних принципів побудови кореспонденції як виду тексту [10, с. 111]». Відтак поліфонія являє собою одну зі сторін діалогічної структури листа й нерозривно пов'язана з ним. У діалозі, що функціонує в листі, висловлювання подаються, як правило, різнобічно. І власне жанроутворюючою ознакою епістолярного жанру є наявність самостійного існування означених точок зору. Якщо розглядати листи П.-Б. Шеллі та В. Стуса, то стає очевидним, що співвідношення останніх може бути різним. Однак уже наявність двох або більше поглядів на одну проблему та вираження їх у приватній кореспонденції, без сумніву, набуває особливого смислу не лише у зв'язку з естетикою

романтизму англійській літературі, а й творчістю шістдесятників у вітчизняній літературі.

Як відомо, романтизм висуває на авансцену індивідуально-творчу художню свідомість. Така творча енергія реалізується через контакт, зіткнення з іншими «я» [4, с. 428]. Усе це знаходить свій вияв у особливостях наративної структури творів романтизму, співвідношеннях категорій «автор» – «персонаж». Останні доволі часто виступають як рівноправні (наприклад, як у романтичній поемі). При цьому «рівноправність персонажа й автора в романтичній поемі полягає не в біографічних та історичних реаліях, а в здатності обох співпережити схожий процес відчуження..., а також у насиченості цього процесу [9, с. 442]».

У листах вітчизняних майстрів художнього слова другої пол. ХХ ст. маємо змогу спостерігати необмежені пізнавальні можливості та поглиблений інтерес до внутрішнього життя людини. Через те поліфонізм у їхніх кореспонденціях є однією з істотних ознак. В епістолах можуть співіснувати декілька позицій співрозмовників, рівноправних стосовно до авторської, а іноді останні можуть вступати в полеміку з авторською. Адже лист міг стати для письменника майстернею, сповідальнею, навіть чернеткою наступного твору і ще всім вищесказаним укупі, але майже ніколи простим переліком подій.

Дослідниками творчості П.-Б. Шеллі обстоюється думка про те, що романтизм митця поєднує в собі філософічність, культ поезії і необмежених пізнавальних можливостей, а також проявляється в поглибленому інтересі до внутрішнього життя людини. Лірика англійського майстра слова носить особистісний, сповідальний характер. Водночас поет усе більше прагне до злиття поетичної уяви з фактами реального життя, до документальності [5, с. 102]. Через те, аналізуючи художню творчість П.-Б. Шеллі ми можемо вести розмову лише про певні елементи поліфонії. Однак означене явище проявляється у його творах значно виразніше, ніж у Байрона, чи, скажімо, Кітса. Дедалі виразніше риси поліфонізму виявляють себе на пізньому етапі творчості П.-Б. Шеллі, зосібно в драмі, оскільки остання дає можливість для об'єктивного зображення героїв і подій.

Аналіз приватних кореспонденцій П.-Б. Шеллі дає підстави стверджувати, що поліфонізм є також однією з суттєвих ознак і його епістолярної прози, оскільки в листах поета, як правило, існує декілька точок зору, «чужих свідомостей», які рівноправні з авторською, а подекуди й вступають із нею в полеміку. Свого часу У. Хезліт зауважив, що П.-Б. Шеллі, «чесна людина, яка жила у відповідності зі своїми власними принципами, але його помилка полягала в тому, що він не поважав поглядів інших людей, надто довіряв власному розуму, захоплюючись софізмами, теоріями, дискусіями, заперечуючи реальність [14, с. 145]». Однак це дещо категоричне судження спростовує епістолярна спадщина П.-Б. Шеллі, листи якого засвідчують те, як уважно поет сприймав думки інших та ставився до їхніх суджень. Навіть полемізуючи чи пристрасно відстоюючи власні переконання, П.-Б. Шеллі намагався бути об'єктивним, допускаючи інший погляд на певну проблему. Для листів поета властивий такий поліфонізм, коли кожен голос веде власну партію, володіє особливою значимістю, часто набуваючи рівноправності з авторським. Яскравим прикладом тому є листування П.-Б. Шеллі з Хітченер. В епістолі, датованій 5 червня 1811 р., залучення адресата до оповіді виявляється надзвичайно важливим для його автора, оскільки П.-Б. Шеллі «запрошує» Хітченер до епістолярної полеміки. У зв'язку з цим, точка зору адресата в листі є не тільки самотійною, набуваючи особливого значення для автора кореспонденції, але й підпорядковує собі точку зору останнього: «...If however secure of your own orthodoxy, you wd. attempt my proselytism, believe me I should be most happy to subject myself to the danger [15]». Проте точка зору адресата превалює на лише якийсь певний момент. Далі П.-Б. Шеллі пише, що обоє «моляться на вітвар істини», і таким чином урівнює точку зору автора й адресата. А власне, зміна співвідношень точок зору в межах одного листа (невеликого за обсягом) робить неминучою їх полемічність, поліфонізм. Подальше ж листування П.-Б. Шеллі з Хітченер, діалог поета з «сестрою душі» являє собою спільний пошук істини, що проявляється в існуванні декількох точок зору на одну й ту ж проблему.

У приватних кореспонденціях П.-Б. Шеллі до батька поліфонізм проявляється у зіткненні й протиставленні двох точок зору. Поет не робить спроби переконати батька, але звертає увагу на не обґрунтованість поглядів останнього з точки зору Розуму й вказує на розбіжність учинків батька з тим, у що вірить сам митець. Через те в означених кореспонденціях перед нами дві полярні точки зору, які за жодних обставин не можуть наблизитись одна до одної: «...I think it my dirty to say that however great advantages might result from such concessions, I can make no promise of concealing my opinions in political and religious matters [15]».

У листах до батька спостерігається не тільки відкрита полеміка, але й прихована, що являє собою різновид «відображення чужого слова». Тут авторське слово спрямоване на певний предмет розмови, як і будь-яке інше, але при цьому кожне твердження будується так, щоб звучати полемічно. Як, наприклад, у листі до батька від 6 лютого 1811р., в якому П.-Б. Шеллі доводить, що свідчень 12 апостолів недостатньо для підтвердження істинності їхнього вчення. Або з іншого листа датованого 27 вересня 1811р., в якому поет розмірковує про невідповідність поведінки тих, хто йде за Господом, його вченням [15]. В обох випадках звучать роздуми митця про дуже важливі проблеми для нього, спрямовані проти «іншої» думки (батька). Це поєднується з прихованим діалогом, в якому пропущені репліки співрозмовника.

Протиставлення двох точок зору ми спостерігаємо і в листах поета до Хогга. Останні відображають стосунки Хогга з дружиною П.-Б. Шеллі – Харріет Вестбрук. Тут маємо змогу спостерігати прихований діалог. Висловлювання поета звучать напружено, пристрасно, але при цьому він дуже гостро реагує на недовисловлене, імманентно присутнє слово Хогга. Власне вчинок останнього стає тим словом, на яке відгукується П.-Б. Шеллі. Лист від 14 листопада 1814 р. повністю побудований на прихованому діалозі, що дозволяє поетові полемізувати з адресатом. Слова автора листа, що виражають його кредо, вступають у полеміку з вчинком Хогга, який суперечить поглядам П.-Б. Шеллі. У листах до Хітченер, в яких митець торкається цієї ж теми, наявна точка

зору Хогга, а також Харріет. Таким чином у листі присутні чотири самостійні голоси, які створюють поліфонію. І власне це дає змогу П.-Б. Шеллі відтворити події найбільш об'єктивно.

Отже, на відміну від епістолярної творчості більшості романтиків, зокрема Байрона і Кітса, у кореспонденціях П.-Б. Шеллі значно виразніше проявляється прихована внутрішня полеміка, прихований діалог. Усе це стало наслідком активного залучення адресата до оповіді, особливим ставленням до нього поета. Останнє зумовило й особливості способів моделювання чужого мовлення в листах митця. В епістолярній прозі П.-Б. Шеллі до них належать цитатія, використання інших мов, зіткнення контрастуючих тематичних і стилістичних пластів.

Епістолярна спадщина В. Стуса посідає значне місце за об'ємом, за масштабами хронологічного охоплення та важливістю поставлених проблем. Поет належить до митців, чиє життя переплалося в слово з вичерпною повнотою. Під «життям» ми маємо на увазі не тільки зовнішній перебіг подій, тобто всю хронологію його біографічних і географічних віх, а передовсім – його внутрішній хід, тобто те, що прийнято називати «біографією духу» або «духовною біографією» митця.

До епістолярного жанру В. Стус звертається не випадково. Написання кореспонденцій було для нього внутрішньою необхідністю й слугувало засобом творчого спілкування з адресатами, замінюючи собою безпосередню розмову на літературну, філософську чи іншу теми. У свідомості поета вміщувалося все те, що хвилювало передових людей другої половини ХХ ст., через те всі події стають частиною його внутрішнього життя. Водночас кореспонденції митця фіксують пробудження інтересу митця до власного «я», спробу розібратися в своєму alter-ego.

Оригінальна природа епістолярію В. Стуса стає особливо очевидною в перспективі буберівського уявлення про світ як «про живий вселенський діалог, який уже давно розпочався і продовжується [3, с. 9]». Думки вченого про діалогічну природу людського буття дуже близькі до розуміння того, що творча свідомість кожного індивідуума вливається у світовий діалог і що

самим фактом цього включення особистість стає ближчою до істини. Для митця істина діалогу, як цілого, превалює над окремими репліками, і така думка відповідає буберівському уявленню про недоступність істини відстороненій людині, як би глибоко остання не концентрувалася в ній самій. Істина – не підсумок суперечки, вважає філософ, де кожний відстоює власні переконання. Вона народжується у стосунках «Я-Ти», у світі зустрічі людини з іншим існуванням [6, с.13]. Власне у діалозі особистість набуває свого «Я», свій сенс і свою долю.

Буберівська дихотомія «Я-Ти» нагадує про гармонію протилежних начал, ідею їх взаємного доповнення й обумовленості. «В одному тільки теперішньому жити неможливо, воно виснажило б людину до тла [3, с. 130]», через те діалог є конститутивним принципом життя і навіть більше, складає сутність людського буття. Основний рух у діалозі – звернення, тобто здатність поглянути, прислухатися. Відповідно до цього, будь-який вислів, текст, де людина самовиражається, за своєю суттю, діалогічний, оскільки він завжди звернений до когось [*там само*, с. 146]. Рух назустріч іншому, ремінісцентність творчої свідомості й вкоріненість у різних культурних кодах – усі ці риси діалогічної особистості характеризують В. Стуса.

Для поета центр уваги не тільки в ньому самому, а й у тих, з ким він спілкується. Кореспондент для нього – це насамперед співрозмовник. У цьому сенсі митець утверджує буберівське твердження про діалогічну особистість, яка «не відокремлює себе від інших, а значить, не відокремлює себе від буття [3, с. 273]». Навіть у глибокій самоті поет не втрачає відчуття перебування обличчям до обличчя з кимось, оскільки завжди перебуває у духовному зв'язку зі світом. Для В. Стуса життя полягає в постійному діалозі і завжди протиставлене монологічному існуванню, оскільки останнє свідчить про неспроможність спілкуватися з іншою людиною. Для В. Стуса монологічне слово – одностороннє. Воно не претендує на володіння готовою істиною, адже завжди відзначається самототожністю й самодостатністю. Зверненість поета до іншої людини існує як продуктивна альтернатива, здатна зруйнувати монологічну думку.

Між висловлюваннями у листах поета встановлюються діалогічні зв'язки, хай навіть віддалені у часі й просторі. Однак у них наявна певна конвергенція (тобто часткова спільність теми, точки зору). Навіть найлегша алузія на чуже висловлювання надає його мовленню діалогічності. Посутньою вважаємо думку М. Бахтіна про те, що діалогічні висловлювання можуть проникати всередину фрази, навіть слова, якщо в ньому діалогічно стикаються два голоси [1, с. 102]. Цей внутрішній діалог, природу якого розкриває дослідник, звучить і в листах В. Стуса: голос поета співвідноситься з іншими голосами (своїм або засвоєними чужими), заперечується ними, погоджується або бореться з ними. Діалог проникає всередину стусівського листа і зовнішньо монологічне мовлення поета виявляється пронизане внутрішньою полемікою. Діалогізм стусівського слова в тому й полягає, що це слово відчуває поруч із собою інше висловлювання, у якому йдеться про той самий предмет. І це відчуття визначає його структуру.

Епістолярій В. Стуса порушує не тільки проблему слова, а й проблему свідомості. Йдеться про протиставлення діалогічної свідомості монологічній. Зокрема, М. Бахтін вважає монологічну свідомість такою, що сприймає все в єдиному замкненому контексті, не співвідносячись діалогічно з іншим текстом – відповіддю. Породженням такої свідомості є монологічне слово, слово з обмеженими можливостями контактів і сполучень. Це слово вимагає «повторення, а не подальшого розвитку, виправлень і доповнень [1, с. 337]».

На наш погляд, листування В. Стуса має виразно діалогічний характер, тобто його кореспонденції вміщують різні погляди, у них можлива боротьба ідей, переконань, уподобань. Жоден із адресантів не порушує єдино можливих тверджень, які можуть пропонуватися як готова істина. І це не випадково, адже В. Стуса та його кореспондентів об'єднувала єдина система цілісних уявлень та понять про громадянський обов'язок, Україну, мову. Через те його листування має свідомий і цілеспрямований характер. Його кореспонденції – це мистецтво, майстерність, результат праці й уміння, а не тільки емоційних поривів і безпосереднього самовираження.

Вивчення епістолярної спадщини П.-Б. Шеллі та В. Стуса дозволяє зробити висновки, що для їхніх приватних кореспонденцій характерна діалогічність як визначальна риса епістоли. Домінантою епістолярного тексту є активне залучення адресата до розповіді, оскільки він займає особливе місце сюжетобудові кореспонденції; листам властивий поліфонізм, який характеризується існуванням голосів автора й дописувача та третьої особи, про яку може йти мова в кореспонденції. Співвідношення їх може бути різним, діалогізм і поліфонізм мають різні способи втілення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – С.187–220.
2. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1963. – 142 с.
3. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М. : Аст, 1995. – 590 с.
4. Вайнштейн О. Б. Индивидуальный стиль в романтической поэтике. Историческая поэтика / О. Б. Вайнштейн // Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 392–431.
5. Гусманов Н. Г. Особенности романтического историзма Шелли и композиция его драмы «Еллада» / Н. Г. Гусманов // Вопросы композиции в зарубежной литературе : [сб. научных трудов]. – М. : Наука, 1982. – С. 95–111.
6. Демидов А. Б. Основоположения философской коммуникации и диалога / А. Б. Демидов // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1995. – № 4. – С. 48–59.
7. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2001. – 299 с.
8. На олтар нашої пам'яті / Відкритий лист заступникові голови Ради національностей, голові українського фонду культури Борисові Олійнику від Ю. Коломійця // Літературна Україна – 1990. – 4 січня. – С. 4.

9. Манн Ю. В. Автор и повествователь / Ю. В. Манн // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие, 1994. – С. 431–480.
10. Паперно И. А. Об изучении поэтики письма / И. А. Паперно // Ученые записки Тартуского университета. – 1977. – Вып. 420. – С. 105–111.
11. Паперно И. А. Переписка как вид текста. Структура письма / И. А. Паперно // Материалы Всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам. – Тартуский гос.ун-т. – Тарту, 1974. – С. 214–215.
12. Успенський Б. А. Семиотика искусства / Б. А. Успенский. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – 360 с.
13. Хализев В. Е. Теория литературы : Учебник для студентов вузов / В. Е. Хализев – М.: Высшая школа, 1999. – 398 с.
14. Дьяконова Н. Я. Лондонские романтики и современная им поэзия / Н. Я. Дьяконова // Лондонские романтики и проблемы английского романтизма. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – С. 140–198.
15. The letters of P.B. Shelley : In 2 vols. / Ed.by F.L. Jones. – Oxford : Clarendon press, 1964. – 2 vols.

Стаття надійшла до редакції 20 грудня 2012 року

УДК 82-1(510)

*Наталія Нечаєва
(м. Київ)*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КИТАЙСЬКОЇ ПОЕТИКИ У ПЕРЕДМОВІ КІ-НО ЦУРАЮКІ ДО «КОКІН-ВАКА-СЮ»

У статті висвітлюються особливості адаптації китайської поезії в процесі формування та розвитку японської літературної думки на прикладі Передмови Кі-но Цураюкі до «Кокін-вака-сю». Зазначаються роль, функції поезії та загалом мистецтва в японській та китайській культурах.